

6. Husholdningene

Husholdningssektoren har opplevd en betydelig økning i disponibel realinntekt de senere årene. Denne veksten har vært spesielt stor i eldre aldersgrupper. Det siste året har veksten i husholdningenes konsum avtatt noe, mens det har vært en rekordhøy sparing. Dette har bl.a. medført en betydelig økning i nettoformuen. I tillegg til økt sparing, ser vi også en økning i nettoformuen som følge av en betydelig økning i realformue på grunn av økte boligpriser. De høye boligprisene har i tillegg medført en økning i andelen husholdninger med høy gjeldsandel, spesielt blant de yngre aldersgruppene.

6.1 Inntekt

Disponibel realinntekt

Husholdningenes disponible inntekt økte med 5,9 prosent til 1312 milliarder kroner i 2013, ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall. Dette tilsvarer en disponibel inntekt på i underkant av 257 000 kroner per innbygger. Prisveksten for husholdningenes konsum, målt med nasjonalregnskapets prisindeks for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner, økte med 2,7 prosent fra 2012 til 2013 slik at veksten i disponibel realinntekt ble på 3,1 prosent.

Lønnsinntekter, som er husholdningenes viktigste inntektskilde med rundt 58 prosent av totale inntekter, hadde i 2013 en realvekst på 2,4 prosent. Med unntak av årene 2009 og 2010, er dette den laveste veksten siden 2003. Bidraget fra lønn før skatt til veksten i disponibel realinntekt var 2,0 prosentpoeng i 2013, som er en nedgang fra 4,1 prosentpoeng i 2012. Utviklingen i skatt på inntekt og formue er nært knyttet til lønnsveksten og i 2013 økte skattene med 2,2 prosent, målt i 2011-priser, og ga dermed et negativt bidrag til veksten i disponibel realinntekt på 0,7 prosent.

Tabell 6.1. Husholdninger og ideelle organisasjoner. Inntekter og utgifter. Milliarder kroner

	Løpende priser				Realvekst. Prosent ²			Bidrag til vekst i disponibel realinntekt. Prosentpoeng		
	2010	2011	2012*	2013*	2011	2012*	2013*	2011	2012*	2013*
Inntekter	1538,6	1636,8	1715,0	1806,6	5,3	3,6	2,6	7,1	5,8	4,3
Lønn	920,9	980,2	1040,4	1094,3	5,4	5,0	2,4	4,4	4,1	2,0
Blandet inntekt ³	122,1	126,1	125,4	125,3	2,2	-1,6	-2,7	0,2	-0,2	-0,3
Formuesinntekter	90,7	99,0	98,4	108,1	8,0	-1,7	6,9	0,6	-0,1	0,6
herav: mottatt aksjeutbytte	32,1	33,6	34,1	40,6	3,6	0,6	15,8	0,1	0,0	0,4
Offentlige stønader	345,2	364,9	384,4	402,0	4,7	4,2	1,8	1,4	1,3	0,6
Andre inntekter (netto)	59,7	66,6	66,4	77,0	10,4	-1,4	13,0	0,6	-0,1	0,7
Korreksjon for indirekte målte banktjenester	44,3	42,9	53,4	63,9	-4,2	23,1	16,7	-0,2	0,8	0,7
Utgifter	459,4	492,7	529,4	558,4	6,2	6,3	2,7	-2,5	-2,6	-1,2
Skatt av inntekt og formue	371,5	395,7	419,6	440,2	5,5	4,9	2,2	-1,8	-1,6	-0,7
Formuesutgifter	87,9	97,0	109,8	118,2	9,2	12,0	4,8	-0,7	-1,0	-0,4
Disponibel inntekt	1124	1187	1239	1312	4,6	3,2	3,1			
Korr. sparing i pensj.fond	31	35	44	39						
Konsum	1090	1130	1177	1233						
Sparing	65	92	107	118						
Kapitaloverføringer, netto	2,4	1,8	1,9	2,2						
Nettorealinvesteringer	49,3	67,1	75,8	86,0						
Nettofinansinvestering	13,3	23,4	28,9	30,0						
Memo:										
Sparerate	5,8	7,8	8,6	9,0						
Nettofinansinvesteringsrate	1,2	2,0	2,3	2,3						
Inntekter per innbygger	314 700	330 500	341 700	353 700	4,0	2,3	0,8			
Utgifter per innbygger	94 000	99 500	105 500	109 300	4,8	4,9	0,9			
Disponibel inntekt per innbygger	229 800	239 600	246 900	256 900	3,3	1,9	1,3			

¹ På grunn av avrunding summerer ikke underkomponentene seg nøyaktig opp til totaltallene.

² Nasjonalregnskapets prisindeks for konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner er brukt som deflator(2009=1).

³ Lønn er eksklusiv avgift til folketrygden og pensjonspremier.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Den viktigste inntektskilden for pensjonister og trygdede, pensjoner og stønader fra det offentlige, var i 2013 på litt over 400 milliarder kroner. Dette tilsvarer om lag 21 prosent av husholdningenes totale inntekter. Pensjoner og stønader hadde en realvekst på 1,8 prosent og bidro med 0,6 prosentpoeng til veksten i disponibel realinntekt. Det er særlig økte alderspensjoner og sykepenges som bidrar til veksten.

Husholdningenes formuesinntekter består i hovedsak av renter på bankinnskudd og mottatt aksjeutbytte samt beregnet avkastning på forsikringskrav, mens formuesutgiftene for det meste består av gjeldsrenter. Etter en nedgang på 1,7 prosent i 2012, økte formuesinntektene med 6,9 prosent i realverdi i 2013. Det er økt aksjeutbytte som står for det meste av denne utviklingen. Formuesutgiftene økte med 4,8 prosent, etter å ha økt med 12 prosent i 2012. Netto formuesinntekter bidro til å trekke opp veksten i disponibel realinntekt med 0,2 prosentpoeng.

Inntektsfordelingen

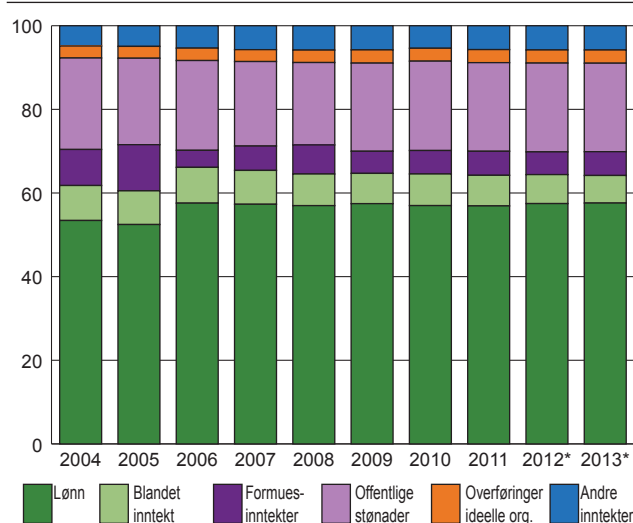
For å beskrive inntektsutviklingen i ulike husholdningsgrupper benyttes informasjon fra Statistisk sentralbyrås inntektsstatistikk for husholdninger. Inntektsstatistikken dekker de fleste kontante inntekter som mottas av norske privathusholdninger. De siste tallene i denne statistikken er fra 2012.

Median inntekt etter skatt for alle norske privathusholdninger var på 446 000 kroner i 2012. Omregnet i 2012-priser økte inntektene med 2,7 prosent i 2012. Det var litt lavere vekst enn året før, da inntektene økte med 3,6 prosent.

Alle typer husholdninger hadde en realvekst i sine inntekter i 2012. Det er de eldre husholdningene som hadde den sterkeste inntektsveksten. Par uten barn der eldste person er mellom 45 og 64 år, var den gruppen som økte inntektene mest. De hadde en realvekst i inntekt etter skatt på 5 prosent fra 2011 til 2012. Andre grupper med sterk inntektsvekst, var pensjonistpar og enslige pensjonister. En viktig årsak er at flere nå kombinerer jobb med uttak av alderspensjon. Fra og med 2011 ble det innført nye regler om fleksibelt uttak av alderspensjon i alderen 62 til 75 år. Dette gjør det mulig å ta ut gradert pensjon, og kombinere arbeid og pensjon fritt uten avkortning av pensjonen. I 2012 hadde 48 prosent av de i aldersgruppen 65-69 år yrkesinntekt, mens i aldersgruppen 70-74 år hadde 26 prosent inntekt fra arbeid. Tilsvarende andeler noen år tilbake (i 2004) var henholdsvis 41 og 19 prosent.

Enslige forsørgere er blant husholdningstypene med svakest inntektsvekst fra 2011 til 2012 med 2,1 prosent. Yrkesinntektene økte for disse husholdningene, men overføringene gikk ned. Særlig har bostøtten blitt inntektsmessig redusert for denne gruppen. Parfamilier med barn hadde en noe høyere inntektsøkning fra 2011 til 2012 enn den generelle inntektsveksten i landet.

Figur 6.1. Sammensetning av husholdningenes samlede inntekter. 2003 – 2013. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

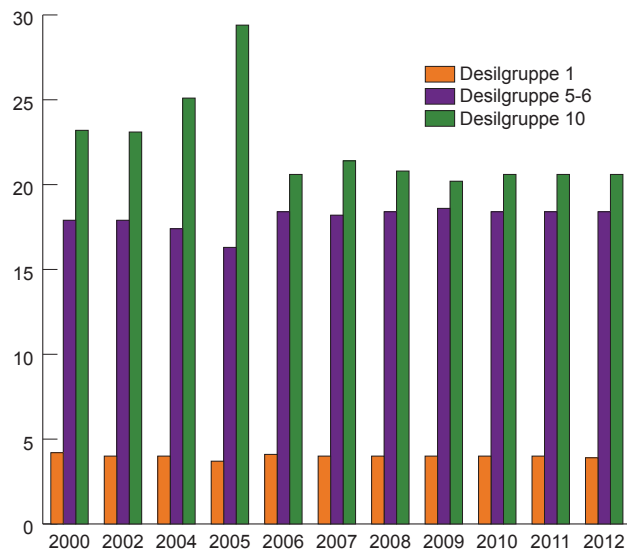
Ser vi på realinntektsutviklingen over noen flere år har norske privathusholdninger hatt en betydelig forbedring av sin kjøpekraft. I perioden 2002-2012 økte medianinntekten til norske husholdninger med 108 000 kroner, målt i 2012-priser. Det gir en prosentvis økning på hele 32 prosent i denne tiårsperioden. Dette tilsvarer en årlig gjennomsnittlig realinntektsvekst på 2,8 prosent.

Størst prosentvis inntektsøkning finner en blant de eldste. Par uten barn der eldste person er 65 år eller eldre, økte sin husholdningsinntekt med 53 prosent fra 2002 til 2012 målt i faste priser. Blant enslige som er 65 år og eldre, var tilsvarende inntektsøkning 47 prosent. I tillegg til den omtalte pensjonsreformen, har gode trygdeoppgjør og nye pensjonistkull med høyere tilleggspensjoner bidratt til den gode realveksten i husholdningsinntekten for pensjonistene.

Barnefamilieene har hatt en inntektsøkning som ligger noe lavere enn den generelle inntektsveksten i samfunnet. Par med store barn (7-17 år) hadde den høyeste inntektsøkningen blant barnefamilieene fra 2002 til 2012 med 30 prosent, mens par med små barn (0-6 år) hadde en tilsvarende realinntektsvekst på 26 prosent i perioden. Eneforsørgere hadde en svakere inntektsutvikling med 21 prosent. Svakest realinntektsvekst fra 2002 til 2012 hadde de aleneboende under 45 år, med 16 prosent.

Rangeres fylkene etter størrelsen på husholdningenes nominelle inntekt etter skatt per forbruksenhet, det vil si at en justerer husholdningsinntekten for ulik husholdningsstørrelse og -sammensetning, er det husholdningene i Akershus som har de høyeste inntektene. Medianinntekten til husholdningene i dette fylket lå i 2012 om lag 9 prosent høyere enn medianinntekten for hele landet. Også husholdningene i Rogaland,

Figur 6.2. **Fordeling av husholdningsinntekt etter skatt per forbruksenhet. (EU-skala). Andel av totalinntekten. 1. desil, 5.-6. desil og 10. desil. 2000-2012**

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

¹ I denne figuren er husholdningene i 5. og 6. desil slått sammen for å kunne se hvordan utviklingen har vært for husholdningene i den midtre delen av inntektsfordelingen.

Oslo, Hordaland og Finnmark hadde inntekter som lå over medianen for landet. Det er husholdningene i Hedmark, Oppland og Østfold som har de laveste inntektsnivåene. Medianinntektene til husholdningene i disse fylkene lå på om lag 93-94 prosent av nivået for hele landet, eller 16-17 prosent lavere enn inntektsnivået til husholdningene i Akershus.

I figur 6.2 er hele befolkningen sortert etter størrelsen på inntekt etter skatt per forbruksenhet. Det vil si at husholdningsinntekten korrigeres for størrelse og sammensetning av husholdningen, og deretter deles husholdningene inn i ti like store grupper, kalt desiler. Søylen i figur 6.2 viser hvor stor andel av den samlede inntekten som tilfaller henholdsvis husholdningene med lavest inntekt (1. desil), husholdningene i midten av inntektsfordelingen (5. og 6. desil), og husholdningene med høyest inntekt (10. desil). Hvis inntektene hadde vært helt likt fordelt ville hver av inntektsdesilene hatt 10 prosent av de samlede inntektene i samfunnet. Vi ser av figur 6.2 at dette ikke er tilfellet, selv om Norge i internasjonal sammenheng har en jevn inntektsfordeling.

Inntektsstatistikken viser at den observerte inntektsfordelingen har blitt jevnere siden første halvdel av 2000-tallet. Det er først og fremst en nedgang i inntektene hos husholdningene i toppen av fordelingen som forklarer en jevnere inntektsfordeling. Den observerte ulikheten henger mye sammen med utbetalinger av aksjeutbytte. Aksjeutbytte er en inntektskilde som er svært skjevt fordelt i befolkningen, og som i stor grad tilfaller husholdninger i toppen av fordelingen. Ulike regler for beskatning av aksjeutbytte har medvirket

til at utbetalt utbytte har variert betydelig gjennom årene. Fra 2000 til 2001 ble mottatt aksjeutbytte redusert fra 29,3 til 13,2 milliarder kroner. Fra 2001 steg denne inntektskilden og toppet seg i 2005 da nesten 100 milliarder kroner ble utbetalt i utbytte til norske husholdninger. På grunn av endrede regler for beskatning har denne inntektsposten blitt betydelig mindre etter 2005, og har bidratt til en jevnere inntektsfordeling i følge inntektsstatistikken for husholdningene. Inntektsstatistikken for husholdninger omfatter av naturlige grunner ikke den delen av inntektsopptjeningen i aksjeselskapene som ikke deles ut som aksjeutbytte, men i stedet spares i selskapssektoren og som manifesteres som formuesøkning. Generelt fører dette til at man vil undervurdere inntektsulikheten, samt at det blir problematisk å sammenlikne inntektsfordelingen før og etter større skatteomlegninger.

I perioden 2006 til 2012 viser statistikken en stor grad av stabilitet i fordelingen. Tidelen med de aller høyeste inntektene disponerte 20,6 prosent av de samlede inntektene i 2012, samme andel som i de to foregående årene. Andelen av totalinntektene til de i bunnen av inntektsfordelingen har vært tilnærmet uforandret siden 2006 med om lag 4 prosent.

Det har skjedd en betydelig demografisk endring i bunnen av inntektsfordelingen ved at stadig flere har innvandrerbakgrunn (innvandrere eller norskfødte med innvandrerforeldre). Mens andelen personer med innvandrerbakgrunn i laveste inntektsklasse (desil 1) var på 23 prosent i 2004, har denne andelen økt til 42 prosent i 2012. I befolkningen totalt hadde 7,9 prosent innvandrerbakgrunn ved utgangen av 2004, mens tilsvarende andel var 14,1 prosent ved utgangen av 2012. Dette gir seg også utslag i alderssammensetningen. I laveste inntektsdesil finner man nå flere unge aleneboende og barnefamilier sammenlignet med noen få år tilbake.

Ifølge EUs statistikkbyrå, Eurostat, var Norge det landet i Europa som hadde de minste inntektsforskjellene i 2011 (siste tilgjengelige statistikk fra Eurostat). Andre land med relativt små forskjeller er Slovenia og Island. Blant landene med størst ulikhet, finner vi flere land som ble hardt rammet av den økonomiske krisen i Europa, for eksempel Hellas, Spania og Portugal, samt Latvia.

6.2. Konsum og sparing i husholdninger og ideelle organisasjoner

Foreløpige tall viser at konsumet i husholdninger og ideelle organisasjoner var på om lag 1233 milliarder kroner i 2013. Det er 56 milliarder, eller 4,8 prosent, mer enn året før. Prisveksten for konsumet var i følge nasjonalregnskapet på 2,7 prosent i samme periode, opp fra 1,1 prosent i 2012. Dette medførte at volumveksten i konsumet var på 2,1 prosent i 2013, mot 3,0 prosent i 2012. I 2. og 3. kvartal 2013 holdt konsumet seg tilnærmet uendret, mens det økte moderat med

0,4 prosent i 4. kvartal. Lavere vekst i konsumet i 2013 kan ha sammenheng med at husholdningenes forventninger til utviklingen i norsk og egen økonomi var mer pessimistiske i 2013. Den økte sparingen i 2013 kan således være forsiktighetsmotivert. Økt fokus på sparing til pensjon kan være et annet moment.

Svak vekst i husholdningenes konsum

Husholdningenes varekonsum hadde en volumøkning på 0,9 prosent i 2013 mot 2,1 prosent året før. Veksten i konsumet av matvarer og alkoholfrie drikkevarer bidro til å øke varekonsumet med 0,4 prosentpoeng, mens klær og skotøy samt konsumet av elektrisitet og annen brensel hver bidro med i underkant av 0,2 prosentpoeng.

Tjenestekonsumet økte med 2,5 prosent i 2013, mot 3,1 prosent i 2012. Rundt en tredel av tjenestekonsumet er knyttet til bolig. Økningen i boligkonsumet var på nivå med veksten i samlet tjenestekonsum og trakk alene opp tjenestekonsumet med nærmere 0,8 prosentpoeng. Økt konsum av hotell- og restauranttjenester og fritidstjenester var andre grupper som hadde klar oppgang fra året før.

Norske husholdningers konsum i utlandet har de siste årene hatt en langt sterkere vekst enn annet konsum. I 2013 økte husholdningenes konsum i utlandet med 7,8 prosent, målt i 2011-priser, mens veksten i 2012 og 2011 var henholdsvis 9,7 og 9,4 prosent. Den sterke veksten i nordmenns konsum i utlandet skyldes både økt grensehandel, først og fremst i Sverige, og at nordmenn reiser mer nå enn tidligere. En mulig årsak til dette kan være at kronekursen har vært sterk de siste årene, noe som har gjort det relativt billigere å handle i utlandet. Det har imidlertid vært en svekkelse av kronen gjennom nesten hele fjoråret.

Rekordhøy sparing

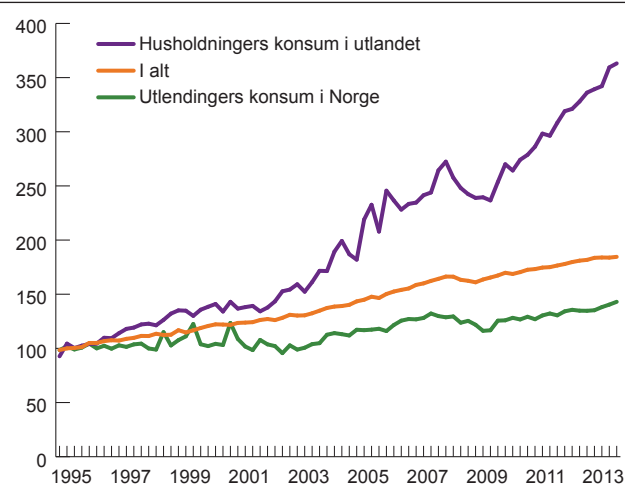
Sparing defineres som husholdningenes disponible inntekt fratrukket konsumutgiftene og korrigerert for husholdningenes sparing i pensjonsfond.

I 2013 økte husholdningenes disponible inntekt med 5,9 prosent, mens konsumveksten var på 4,8 prosent. Dette resulterte i en rekordhøy sparing på 118 milliarder kroner, noe som tilsvarer en sparing på i overkant av 23 100 kroner per innbygger.

Spareraten, sparingens andel av disponibel inntekt, var 9,0 prosent i 2013, mot 8,6 prosent i 2012. Dette er den høyeste observerte spereraten siden 2005, da spereraten var sterkt påvirket av skattemotiverte høye aksjeutbytter.

I nasjonalregnskapets beregning av husholdningenes spererate tas det ikke hensyn til at varige konsumgoder (utenom bolig som regnes som investering) yter konsumtjenester utover det året de anskaffes (og at de strengt tatt derfor skulle vært klassifisert som

Figur 6.3. Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner. Sesongjustert. Indeks. 1995=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.2. Utviklingen i husholdningers og ideelle organisasjoners konsum fordelt på hovedgrupper. Volum- og prisendring fra foregående år i prosent

	Mrd. kroner	Volumendring		Prisendring	
	2013 ¹	2012	2013	2012	2013
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	1233,1	3,0	2,1	1,1	2,7
Konsum i husholdninger	1173,7	3,0	2,1	1,0	2,6
- Varekonsum	563,7	2,1	0,9	-0,5	1,3
- Tjenestekonsum	557,7	3,1	2,5	3,0	3,6
- Hushold. konsum i utlandet	85,4	9,7	7,8	-0,7	4,7
- Utlendingers konsum i Norge ²	-33,3	3,7	3,2	2,7	1,8
Konsum i ideelle organisasjoner	59,4	1,9	1,9	3,7	3,6

¹ Nivå tall i løpende priser.

² Negativt fortegn markerer at denne størrelsen skal trekkes fra de øvrige komponentene.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

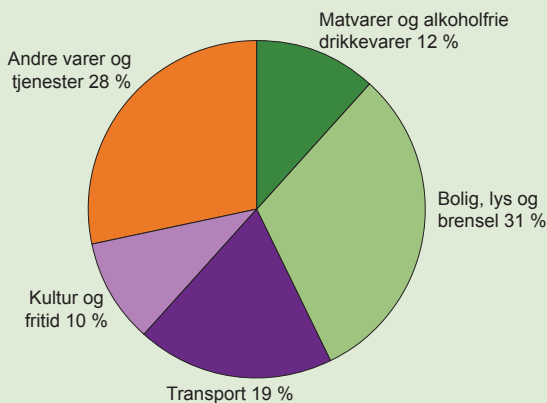
investering). Varige konsumgoder består av egne transportmidler (hovedsakelig personbiler), møbler, elektriske artikler, briller og ortopedisk utstyr mv, og varige fritidsgoder. Det knytter seg et element av investering til kjøp av slike goder, noe som kan ivaretas ved beregning av en såkalt korrigerert spererate. Ved en slik beregning anslås først tjenestekonsumet av varige goder, som defineres som summen av verdiforringelsen og realavkastningen på beholdningen av slike goder. Realavkastningen er satt lik 2,5 prosent. Differansen mellom ordinær spererate og korrigerert spererate vil i første rekke avhenge av hvor stor andel kjøp av varige goder utgjør av totalt konsum.

Spareraten korrigerert for kjøp av varige konsumgoder var på 10,8 prosent i 2013, en svak oppgang fra 2012. For tredje året på rad er spereraten korrigerert for kjøp av varige konsumgoder over 10 prosent.

Boks 6.1. Variasjoner i private husholdningers forbruk i 2012

Statistisk sentralbyrå gjennomførte i 2012 en forbruksundersøkelse for hele landet om private husholdningers forbruk av varer og tjenester. Med bakgrunn i disse tallene er det publisert statistikk som viser husholdningers forbruk etter bl.a. husholdningstype- og størrelse, alder, kjønn, landsdel og inntekt. Her presenteres noen hovedtrekk fra denne statistikken.

Figur 1. Forbrukets sammensetning. 2012. Forbruksutgift per husholdning etter vare og tjenestegruppe

Forbruksundersøkelsen 2012 viser at om lag 72 prosent av forbruket går til de fire største utgiftspostene; bolig, lys og brensel, transportutgifter, matvarer og alkoholfrie drikkevarer, samt kultur og fritid. Samlekategorien «andre varer» som er på 28 prosent, omfatter områder som klær og skotøy, møbler og husholdningsartikler, helsepleie, alkoholdrikker og tobakk, post og teletjenester, utdanning, restaurant- og hotelltjenester samt samlekategorien «andre varer og tjenester».

Figur 2. Totalt forbruksutgiftsnivå for husholdningene etter husholdstørrelse. 2012. Enpersonhusholdninger=100

Det er en klar sammenheng mellom husholdningsstørrelse og forbruket, fordi både behov og inntekt øker med husholdningsstørrelse. Figur 2 viser at husholdninger med 2, 3, 4 og 5 personer i gjennomsnitt har et forbruk som er henholdsvis 58, 85, 116 og 128 prosent over nivået til en enpersonhusholdning. Figuren viser at trenden ikke er lineær, men avtar med antallet personer i husholdningene. Dette har å gjøre med stordriftsfordeler og at barn i gjennomsnitt har et mindre forbruk enn voksne.

Utgiftspostene klær og skotøy samt matvarer og alkoholfrie drikkevarer øker mest med husholdningsstørrelsen, både i beløp og som andel av total forbruksutgift. Hovedgruppene

transport, kultur og fritid samt møbler og husholdningsartikler er i en mellomgruppe. Bolig, lys og brensel øker relativt lite i beløp med husholdningsstørrelse. Som andel av total forbruksutgift går denne utgiftsposten ned med husholdningsstørrelse, og er det området med størst stordriftsfordeler for husholdningene.

Husholdningene i storbyene Oslo, Bergen og Trondheim har et totalt gjennomsnittlig forbruksnivå som tilsvarer landsgjennomsnittet, husholdninger i tettbygde strøk utenom storbyene ligger litt over landsgjennomsnittet, mens husholdninger i spredtbygde bostedsstrøk er 8 prosent under landsgjennomsnittet. Noen av disse forskjellene kan skyldes forskjeller i husholdningsstørrelse, aldersstruktur og inntektsforhold. For eksempel er det relativt mange enpersonhusholdninger og par uten barn i storbyene sammenlignet med landet forøvrig. Går vi ned på ulike forbruksområder, ser vi likevel en del interessante variasjoner.

Transportutgiftene er ofte trukket fram som en merkostnad ved å bo i spredtbygde strøk. Husholdninger bosatt i spredtbygde strøk har 19 prosent høyere transportutgifter enn landsgjennomsnittet, mens husholdningene i storbyene ligger 14 prosent under. Også som andel av forbruket ligger spredtbygde strøk høyest med 24 prosent til transportutgifter mot 16 prosent i storbyene. Forbruksundersøkelsen viser også at utgiftene til bolig, lys og brensel øker med urbanitetsgrad. Utgiftene i storbyene ligger 13 prosent over landsgjennomsnittet, mens utgiftene i spredtbygde strøk er 21 prosent under. Andelen av forbruket er på henholdsvis 35 og 27 prosent. Merutgiftene som husholdningene i spredtbygde bostedsstrøk har til transport, ser ut til mer enn å oppveies av lavere utgifter til bolig, lys og brensel i 2012.

Det er betydelige nivåforskjeller i forbruket mellom ulike aldersgrupper. De middelaldrende (46 til 64 år) har høyest forbruksnivå og de yngste (Under 45 år) lavest. De eldste (65 år og eldre), som for en stor del er pensjonister, ligger mellom disse to. Nivåforskjellene kan i stor grad forklares av variasjoner i inntekter og gjeld gjennom livsløpet. Det er større aldersmessige forskjeller i forbruksmønsteret for aleneboende enn for par. Aleneboende har en markant trappevis økning i utgiftsandelene til bolig, lys og brensel fra de yngre til de eldre. For par er det bare de eldre som utmerker seg med et noe høyere nivå for denne utgiftsposten. Ikke uventet ligger de eldre også generelt noe over andre på utgifter til helsepleie. Utgiftsandelene til restaurant- og hotelltjenester, klær og skotøy, møbler og husholdningsartikler samt post og teletjenester viser alle en generelt avtagende tendens med stigende alderen. De eneste områdene hvor middelaldrende ligger noe høyere enn både yngre og eldre, er på utgiftspostene alkoholdrikker og tobakk samt «andre varer og tjenester». I sistnevnte forbrukskategori er det særlig utgifter til forsikring som slår ut.

I forbruksundersøkelsen er det bare for enpersonhusholdninger at det er mulig å se på variasjoner i forbruket mellom kjønn. Aleneboende kvinner bruker mer penger på helsepleie, klær og skotøy samt bolig, lys og brensel enn aleneboende menn. De har også betydelig mer utgifter i samlekategorien «andre varer og tjenester», og her er det utgifter til personlig pleie som slår ut. Aleneboende menn bruker derimot betydelig mer på transport, men også en del mer på alkoholdrikker og tobakk.

6.3 Formue og gjeld

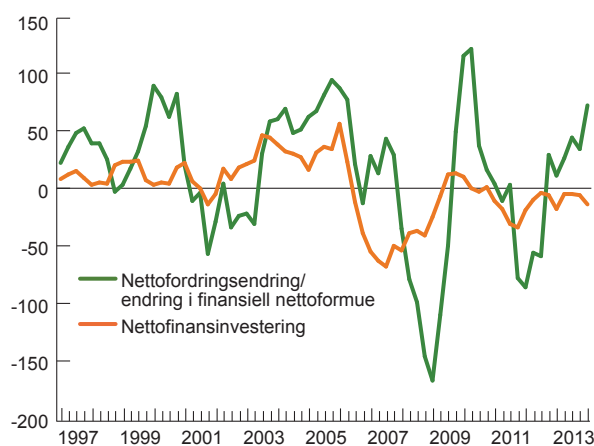
Husholdningenes finansielle nettoformue økte med 72 milliarder kroner fra utgangen av 2012 til utgangen av fjoråret. Det var betydelige kapitalgevinster (omvurdering av finansielle aktiva) som ble noe motvirket av negative finansinvesteringer.

Foreløpige tall fra det finansielle sektorregnskapet, se tabell 6.3, viser at husholdninger og ideelle organisasjoners nettofinansinvesteringer økte fra -18 milliarder kroner i 2012 til -14 milliarder kroner i 2013. Nettofinansinvesteringene beregnes som differansen mellom investeringer i finansielle eiendeler og gjeldsoptak. I 2013 utgjorde husholdningenes finansielle investeringer nesten 157 milliarder kroner, mens gjeldsoptaket ble beregnet til 171 milliarder kroner. Hovedbildet var preget av avtakende låneopptak i banker og andre finansforetak, men også de finansielle investeringene viste fallende utvikling og trakk nettofinansinvesteringene ned. Dette skyldes blant annet at finansinvesteringene i 2013 ble påvirket av en stor overføring av unoterte aksjer fra husholdningene til private ikke-finansielle foretak. Denne overføringen bidro til å trekke nettofinansinvesteringene ned med om lag 15 milliarder kroner. Ettersom 4. kvartal 2013 er basert på anslag vil det knytte seg større usikkerhet enn normalt til årsanslaget for noen av størrelsene på husholdningenes balanse.

Flater gjeldsraten ut?

Ved utgangen av 2013 utgjorde den finansielle nettoformuen 504 milliarder kroner. Dette er betydelig høyere enn ved utgangen av 2012, da formuen ble beregnet til 432 milliarder kroner. I 2013 bidro nettoinvesteringer med 87 milliarder kroner til formuesøkningen, mens negative nettofinansinvesteringer trakk ned, slik at

Figur 6.4. Husholdninger og ideelle organisasjoner. Nettofinansinvesteringer og nettofordringsendring, sum fire siste kvartaler. Milliarder kroner

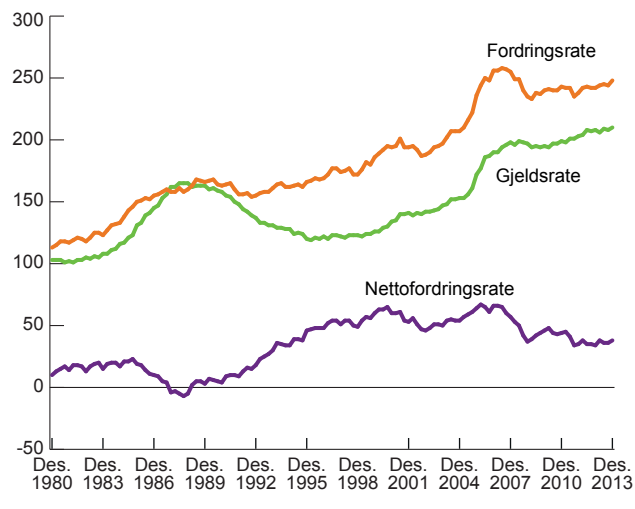
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.3. Finansregnskap for husholdninger og ideelle organisasjoner. Milliarder kroner

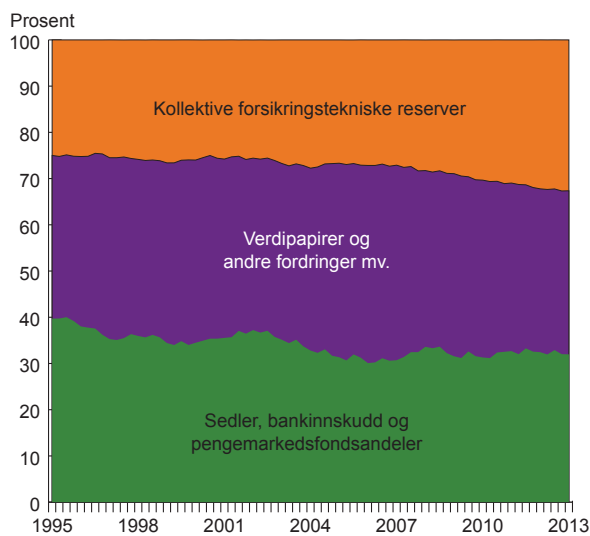
	2008	2009	2010	2011	2012	2013*
Hovedstørrelser						
Nettofinansinvestering (investeringer minus gjeldsoptak)	-25	10	-11	-19	-18	-14
Andre endringer / netto gevinster mv	-142	105	15	-67	29	87
Nettofordringsendring / endring i finansiell nettoformue	-167	115	4	-86	11	72
Nettofordringer / finansiell nettoformue	387	502	507	421	432	504
Transaksjoner						
Investeringer i finansielle eiendeler						
Sedler, bankinnskudd, pengemarkedsfondsandeler	63	23	42	68	64	55
Sertifikater og obligasjoner	-6	-2	-2	-1	1	-1
Noterte aksjer og egenkapitalbevis	9	12	10	-1	2	-3
Verdipapirfondsandeler	-15	12	0	-4	-2	3
Forsikringstekniske reserver	47	64	63	61	74	84
Utlån, andre fordringer og unoterte aksjer	3	17	21	23	31	18
Gjeldsoptak	125	115	146	166	188	171
Lån i banker og andre finansielle foretak	117	117	125	142	159	141
Andre lån og annen gjeld	8	-2	21	24	29	30
Beholdninger ved utgangen av året						
Fordringer / finansielle eiendeler						
Sedler, bankinnskudd, pengemarkedsfondsandeler	789	811	854	922	986	1 050
Sertifikater og obligasjoner	23	20	20	16	17	16
Noterte aksjer og egenkapitalbevis	55	93	115	95	107	138
Verdipapirfondsandeler	86	122	138	120	124	142
Forsikringstekniske reserver	847	936	1 024	1 068	1 166	1 271
Utlån, andre fordringer og unoterte aksjer	625	668	655	669	684	710
Gjeld	2 038	2 148	2 299	2 470	2 651	2 823
Lån i banker og andre finansielle foretak	1 782	1 891	2 022	2 166	2 324	2 478
Andre lån og annen gjeld	256	257	276	304	328	346

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.5. Husholdninger og ideelle organisasjoner. Fordringer, gjeld og nettofordringer i prosent av disponibel inntekt, faktiske tall

Figur 6.6. Husholdninger og ideelle organisasjoner. Fordringenes sammensetning, prosent av totale fordringer

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

nettoøkningen i den finansielle formuen summerte seg til 72 milliarder kroner.

Hovedbildet illustreres av utviklingen i fordrings-, gjelds- og nettofordringsratene i figur 6.5 (ikke sesongkorrigerte rater). Ved utgangen av 2013 er fordringsraten foreløpig beregnet til 247,9 prosent av disponibel inntekt mot 241,6 prosent året før. Samtidig økte gjeldsraten med 2,5 prosentpoeng i 2013, til 210,3 prosent ved utgangen året. Gjeldsraten har steget hvert kvartal siden 3. kvartal 2009, men utviklingen i de siste kvartalene kan tyde på at gjeldsraten er i ferd med å flate ut. Det knytter seg imidlertid usikkerhet til anslaget ved utgangen av 2013.

Endringene i husholdningenes fordrings- og gjeldsposisjon førte til at nettofordringsraten økte med 3,7 prosentpoeng i 2013 til 37,6 prosent av disponibel inntekt

ved utgangen året. Verdien av den finansielle nettoformuen utgjorde nesten 86 prosent av verdien den hadde ved utgangen av 2006, før finansiell uro og finanskrisen forårsaket store nettotap.

Innskuddsveksten avtar

Sammensetningen av husholdningenes fordringer har endret seg betydelig fra 1995 til i dag. Endringene beskrives av figur 6.6 hvor de finansielle eiendelene er delt opp i tre hovedgrupper. Den største endringen finner vi for objektsgruppen sedler og bankinnskudd, mv. Objektsgruppen var den største i den finansielle porteføljen i 1995 med en andel på 40 prosent. Andelen har falt til 32 prosent ved utgangen av 2013 og objektsgruppen er i dag den nest største gruppen på husholdningenes balanse etter de forsikringstekniske reservene. Utviklingen kan forklares av et stadig bredere finansielt produktspekter. Dette har gitt nye muligheter for alternative plasseringer samtidig som lave renter i siste del av 18-årsperioden har gjort det mindre attraktivt å ha store bankinnskudd.

I 2013 avtok veksten i sedler og bankinnskudd, mv. Lavere innskuddsvekst i de tre første kvartalene førte til at årsveksten kom ned på 55 milliarder kroner, som er lavere enn veksten i 2012 da innskuddene økte med 64 milliarder kroner. Husholdningene har det siste året holdt om lag uendrede posisjoner i verdipapirmarkedene. Det siste året har de nettotegnet (nytegninger minus innløsninger) veridipapirfondsandeler, men solgt noterte aksjer, sertifikater og obligasjoner. Hovedbildet antyder at husholdningene fortsatt er forsiktige og plasserer midler i trygge bankinnskudd fremfor å investere i noterte verdipapirer.

De forsikringstekniske reservene er finansielle midler som er plassert av forsikringsselskaper og pensjonskasser på vegne av forsikringstakerne. Midlene bygges opp gjennom premieinnbetalinger og avkastning på den investerte kapitalen. Finansobjektet omfatter både finansielle reserver i skadeforsikring og avsatte finansielle midler i privat livs- og pensjonsforsikring utenom folketrygden. Utviklingen i reservene i livs- og pensjonsforsikring forklares blant annet av den demografiske utviklingen. Til nå har pensjonistkullene vært tildels små, men gruppen av pensjonister vil øke betydelig i årene som kommer fordi de store barneklene fra etterkrigsårene er i ferd med å nå pensjonsalderen. Dette vil bidra til relativt sett større utbetalinger av pensjoner og andre ytelser i framtida enn det som har vært situasjonen frem til i dag. Spesielt gjelder det de kollektive pensjonsordningene.

De kollektive reservene, som omfatter de finansielle midlene knyttet til tjenstepensjonsordningene, har økt sin andel av de finansielle eiendelene, fra 25 prosent ved utgangen 1995 til 33 prosent ved utgangen 2013. De kollektive reservene utgjør vel 85 prosent av de samlede forsikringstekniske reservene som økte med 105 milliarder kroner det siste året. I 2013 utgjorde nettoavsetningene i private livs- og pensjonsforsikringer 83

milliarder kroner mens reservene i skadeforsikring økte med knapt 2 milliarder kroner. De resterende 20 milliarder kronene forklares av netto gevinster på pensjonsformuen, som hovedsakelig er plassert i verdipapirmarkedet. Til sammenligning økte de forsikringstekniske reservene i 2012 med 98 milliarder kroner. De samlede transaksjonene bidro med 74 milliarder kroner til økningen, mens gevinstene utgjorde 24 milliarder kroner.

Gjeldsveksten avtar

Husholdningenes samlede gjeld utgjorde 2 823 milliarder kroner ved utgangen av 2013. Gjeldsoptaket var høyt også i 2013, men avtok til 171 milliarder kroner mot 188 milliarder kroner året før. Figur 6.7 viser det at gjeldsveksten, etter finanskrisen, nådde et foreløpig toppunkt i andre kvartal 2012 og at den har avtatt etter dette. Gjeldsveksten i 2013 er beregnet til 6,5 prosent.

Gjeldsutviklingen påvirkes blant annet av renteutviklingen og av utviklingen i boligmarkedet.

Utlånsrentene har også det siste året vært lave og boligprisene har i gjennomsnitt steget gjennom 2013, selv om tendensen var avtakende prisstigning mot slutten av året. Begge faktorene taler isolert sett for høy gjeldsvekst. Gjeldsutviklingen avhenger også av tilgangen på kreditt. I følge Norges Banks utlånsundersøkelser strammet bankene inn sin kredittpraksis overfor husholdningene i 2012, mens den har vært om lag uendret i 2013. Bankene rapporterer samtidig om lavere etterspørsel etter vanlige boliglån, rammelån og fastrentelån fra husholdningene i 3 av 4 kvartaler i 2013. Utviklingen reflekteres i vekstraten for lån med pant i bolig fra finansielle foretak som avtok fra 8,6 prosent i 2012 til 7,0 prosent i 2013.

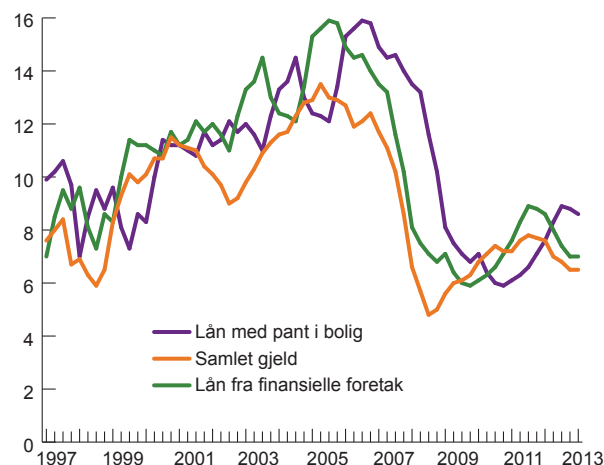
Lån med pant i bolig har vist høyere veksttakt enn samlet gjeld med et par unntak i hele perioden som dekkes av figur 6.7. Det siste året har forskjellen i veksttaket mellom "boliglånene" og samlet gjeld blitt mindre. Ved utgangen av 2013 var forskjellen mellom vekstratene 0,5 prosentpoeng mot 1 prosentpoeng ett år tidligere.

Utvikling i gjeldens fordeling på ulike husholdningsgrupper

Gjeldsbelastningens fordeling er viktig for å kartlegge husholdningenes sårbarhet i forhold til renteøkninger. Informasjon om hvordan bruttogjelden fordeler seg hentes fra inntektsstatistikken, og bygger på resultater fra ligningen.¹ De siste tallene fra 2012.

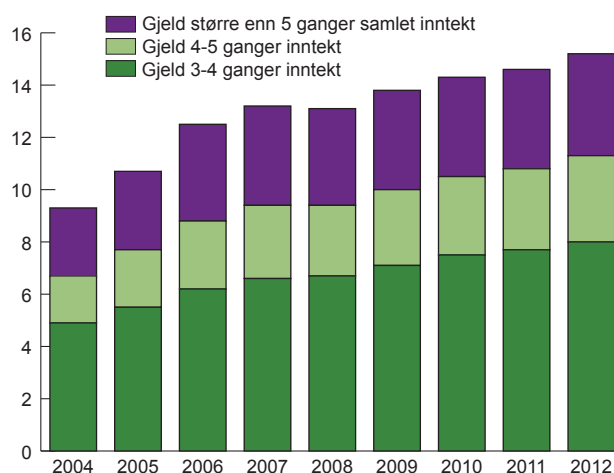
Stadig flere husholdninger har en relativt høy gjeldsgrad. I 2004 hadde 22 prosent av husholdningene en gjeld som var minst dobbelt så stor som samlet husholdningsinntekt før skatt. Denne andelen økte til 30,3 prosent i 2012. Andel husholdninger hvor gjelden utgjorde mer enn tre ganger samlet inntekt har økt fra 9,3 prosent i 2004 til 15,2 prosent i 2012. I 2004 var 18,9

Figur 6.7. Husholdninger og ideelle organisasjoner. Vekst siste fire kvartaler i total gjeld og lån med pant i bolig fra finansielle foretak. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.8. Andel husholdninger med samlet gjeld større enn 3 ganger samlet inntekt. 2004-2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

prosent av husholdningene gjeldfrie. Denne andelen har sunket gradvis til 16,5 prosent i 2012.

Den yngre delen av befolkningen har høyest gjeld i forhold til inntekt. Dette skyldes både låneatferd og inntektsnivå. De yngre tar opp stor gjeld til førstegangs boligkjøp, samtidig som yrkesinntekten er lavest i begynnelsen av yrkeslivet. Studenter er holdt utenfor i denne statistikken. Andelen husholdninger med gjeld som er større enn tre ganger inntekten har økt mest for yngre par, par med små barn og aleneforeldre. Blant husholdningstypene med høyest gjeldsbelastning finner vi par med barn under 6 år, og par uten barn der hovedinntektstakeren er under 30 år. Innenfor begge disse husholdningstypene hadde 28 prosent en gjeld som utgjorde mer enn tre ganger inntekten.

Blant husholdninger hvor hovedinntektstakeren er under 45 år hadde 22,5 prosent av husholdningene

¹ Se figur 6.11 for forskjellen mellom brutto- og nettoformue i ulike aldersgrupper som følge av ulik gjeldsbelastning.

en gjeld som utgjorde mer enn tre ganger inntekten i 2012. Tilsvarende andel var 13,9 prosent i 2004. Blant husholdninger hvor hovedinntektstaker er over 55 år, hadde 4,4 prosent gjeld som var mer enn tre ganger inntekten i 2004. Denne andelen har økt til 7,7 prosent i 2012.

I figur 6.8 har vi ikke tatt hensyn til at husholdningene varierer i størrelse, og at dette kan påvirke deres evne til å betjene gjeld.² Husholdninger med lav inntekt etter skatt per forbruksenhet har rimeligvis en relativ lav andel av total gjeld i husholdningene, siden deres lånevne er relativt liten. Men disse husholdningene hadde også en lavere andel av samlet gjeld i 2012, sammenlignet med 2004. De 20 prosent av husholdningene med lavest inntekt hadde 5,8 prosent av husholdningers totale gjeld i 2012. Tilsvarende andel var 6,6 prosent i 2004. De 20 prosent av husholdningene med høyest inntekt etter skatt per forbruksenhet stod for 38,3 prosent av den totale gjelden i 2012, mot 37,8 prosent i 2004.

Utvikling i rammelån med pant i bolig stagnerer

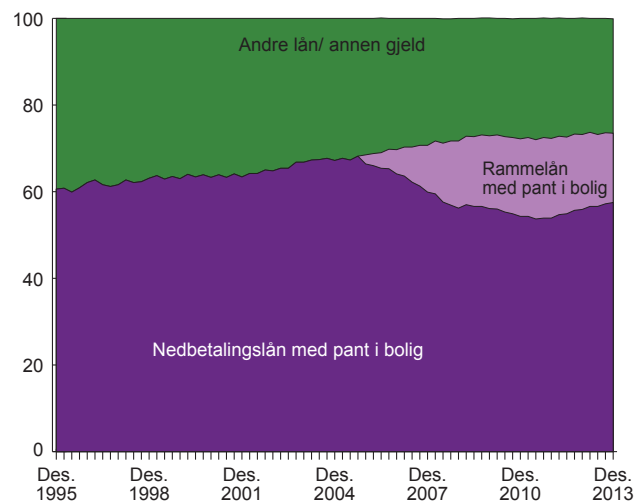
Figur 6.9 viser boliglån fra finansielle foretak som andeler av husholdningenes samlede gjeld. Lån med pant i bolig utgjorde 2 077 milliarder kroner ved utgangen av 2013. Dette representerer en andel på nær 74 prosent av husholdningenes samlede gjeld, en andel som har økt fra knapt 61 prosent i 1995.

Lån med pant i bolig er enten nedbetalingslån eller rammelån (se begrepsdefinisjoner for mer informasjon). Ved rammelån kan kunden inngå individuell avtale om opplåning og nedbetaling. Dette gjør disse til en attraktiv finansieringskilde også for kjøp av varige konsumgoder som for eksempel biler og fritidsbåter. Rammelånene utgjorde bare 2 prosent av samlet gjeld i 2005, mens andelen var vel 18 prosent ved utgangen av 2011. De siste to årene har veksten i rammelånene stoppet opp og ved utgangen av 3. kvartal 2013 utgjorde husholdningenes gjeld i form av rammelån 453 milliarder kroner som er om lag som i 2011. Dette førte til at rammelånenes andel av samlet gjeld falt til 16 prosent ved utgangen 2013. Totalt økte husholdningenes lån med pant i bolig fra finansielle foretak med 137 milliarder kroner det siste året, mot 154 milliarder kroner i 2012.

Husholdningenes realformue

Norske privathusholdningers realkapital hadde ved utgangen av 2012 en beregnet markedsverdi på 5 119 milliarder kroner i følge SSB sin innteks- og formuesstatistikk for husholdninger. Denne kapitalen består først og fremst av boliger. I 2012 hadde boligene til norske privathusholdninger en beregnet markedsverdi på 4 735 milliarder kroner. Dette var en økning på drøyt 11 prosent fra 2011, da samlet beregnet markedsverdi utgjorde 4 259 milliarder kroner. Om lag 67 prosent av

Figur 6.9. Husholdninger og ideelle organisasjoner. Gjeldens sammensetning, andel av samlet gjeld

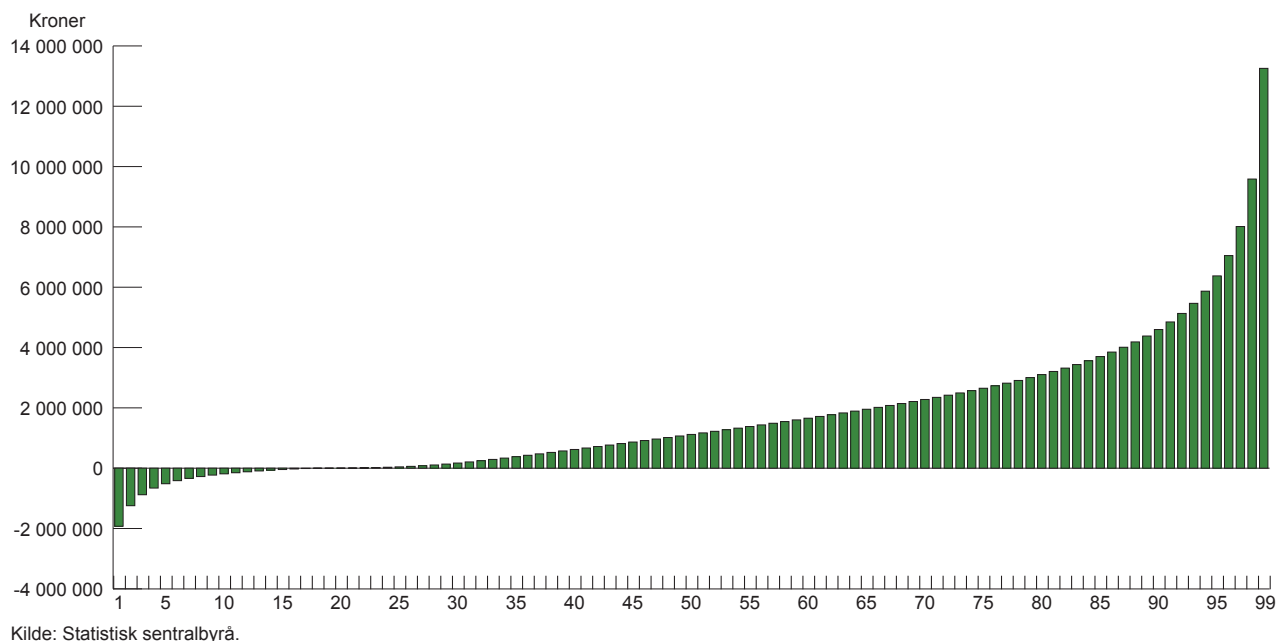
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

husholdningene hadde i 2012 en primærbolig (boligen der boligeier er folkeregistrert bosatt) med en beregnet markedsverdi på til sammen 4 229 milliarder kroner. Hver tiende husholdning hadde en sekundærbolig (andre boliger utenom primærbolig, men som ikke er fritidseiendom). Beregnet markedsverdi for disse boligene utgjorde 506 milliarder kroner i 2012. Drøyt 68 prosent av husholdningenes bruttoformue, summen av all formue før fratrukk av gjeld, var boligformue i 2012.

Basert på beregnet markedsverdi av landets boliger (se begrepsdefinisjoner for mer omtale), hadde husholdningene en gjennomsnittlig nettoformue på 1 978 000 kroner i 2012. Norske husholdninger har hatt en betydelig økning i nettoformuen de siste årene, framfor alt som følge av sterk vekst i boligprisene. Fra 2011 til 2012 økte gjennomsnittlig nettoformue for alle husholdninger med 8,3 prosent. Mer enn halvparten av norske privathusholdninger, 52 prosent, hadde i 2012 en nettoformue på mer enn 1 million kroner når antatt markedsverdi på egen bolig inkluderes i målingen av formue (se figur 6.10). Mer enn 34 prosent av husholdningene har mer enn to millioner kroner i nettoformue, mens over 13 prosent har en nettoformue som overstiger 4 millioner kroner i 2012.

Nettoformuen er svært skjevt fordelt blant husholdningene. I 2012 eide tidelen av husholdningene med høyest beregnet nettoformue 48,8 prosent av all nettoformue. De 1 prosent rikeste husholdningene eide 18,1 prosent, mens de rikeste 0,1 prosent (om lag 2 200 husholdninger) eide 8,4 prosent av all formue. For husholdningene med de største nettoformuene utgjør finanskapitalen (aksjer og verdipapirer) en betydelig del av formuen. Formuesfordelingen har likevel blitt noe jevnere de siste årene. I 2010 eide for eksempel tidelen av husholdningene med høyest nettoformue 51 prosent av all formue, mens de 1 prosent rikeste husholdningene eide 20,1 prosent.

² I tillegg vil de kunne ha ulik grad av finansiell formue som også vil påvirke evnen til å betjene gjelden.

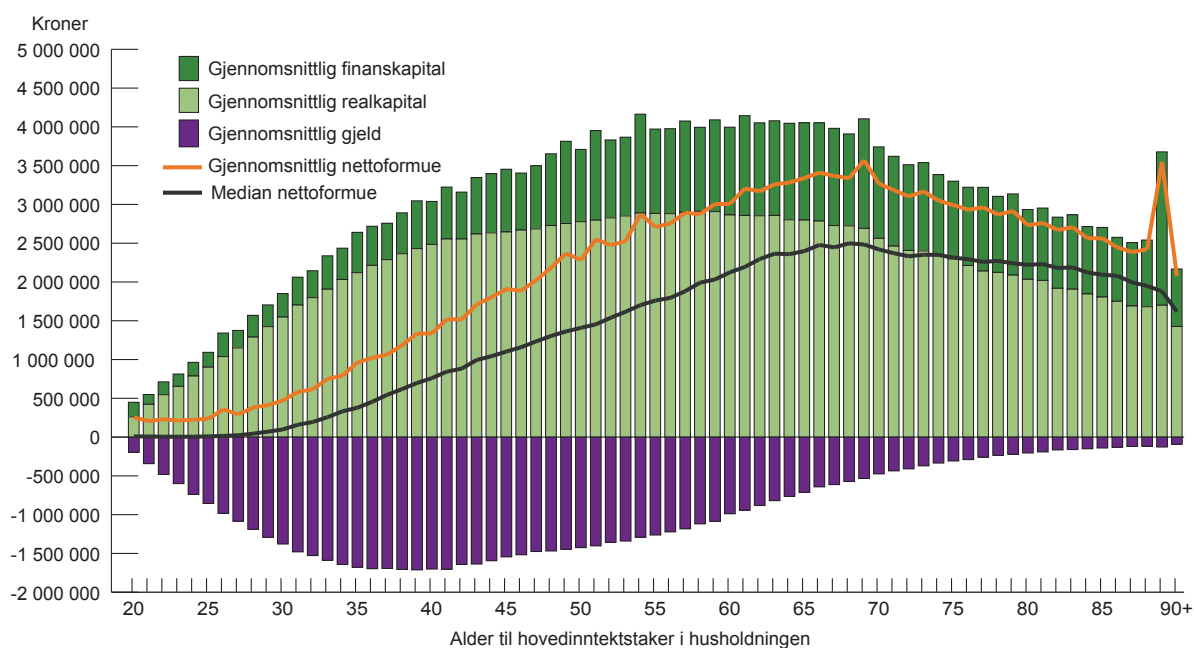
Figur 6.10. **Fordeling av nettoformue når beregnet markedsverdi på egen bolig inkluderes. Persentiler. 2012**

Husholdningenes nettoformue stiger jevnt med alderen til hovedinntektstakeren i husholdningen. For de unge under 30 år er median nettoformue under 100 000 kroner (se figur 6.11). Deretter stiger nivået betydelig fram til hovedinntektstakeren er i slutten av 60-årene. Blant disse var median nettoformue på om lag 2,5 millioner kroner i 2012. Det er først når hovedinntektstakeren er i slutten av 80-årene at medianverdien for nettoformue ligger under 2 millioner kroner.

For yngre husholdninger utgjør verdien av egen bolig det meste av bruttoformuen, mens blant de eldre er

også finansformuen viktig. Blant husholdninger hvor hovedinntektstakeren er mellom 25 og 40 år utgjorde bolig mer enn 80 prosent av bruttoformuen, mens for de 60 år og eldre er denne andelen under 70 prosent.

Som det går fram av tabell 6.4 er det en nær sammenheng mellom inntekt og formue. I denne tabellen er inntekten korrigert for ulik husholdningsstørrelse og ulik sammensetning, og deretter delt inn i ti like store grupper (desiler). Statistikken viser at husholdninger med høyt inntektsnivå ofte har en høy nettoformue. Om lag 25 prosent av all nettoformue ble i 2012 eid av

Figur 6.11. **Husholdningenes formue og gjeld etter alder til hovedinntektstaker. 2012¹**

¹ Hoppet i gjennomsnittlig finanskapital og gjennomsnittlig nettoformue i den nest øverste aldersgruppen skyldes ekstremobservasjoner.

tidelen husholdninger med høyest inntekt, mens de ti prosent av husholdningene med lavest inntekt disponerte 7 prosent av all nettoformue.

Nesten halvparten (46 prosent) av primærboligenes antatte markedsverdi disponeres av de tre øverste inntektsdesilene blant husholdningene. Tidelen med høyest inntekt disponerer nesten 19 prosent av denne boligformuen. Sekundærboliger er enda mer skjevfordelt. En tredel av den antatte markedsverdien til disse boligene tilhører husholdningene i øverste inntektsdesil. Husholdningenes gjeld viser en tilsvarende fordeling. Husholdningene i de tre øverste inntektsdesilene har 52 prosent av all gjeld. Øverste inntektsdesil har alene drøyt 22 prosent av all gjelden til privathusholdningene i 2012.

Finanskapitalen til norske husholdninger er mer ulikt fordelt enn realformuen. Spesielt gjelder dette aksjer og andre verdipapirer hvor 48 prosent av formuesverdien eies av tidelen med høyest inntekt. De 0,1 prosent med aller høyest inntekt, drøyt 2 200 husholdninger, eide alene drøyt 11 prosent av denne finanskapitalen i 2012. Men denne type formue tilfaller også i stor grad husholdninger med lave inntekter. Tidelen av husholdningene med aller lavest inntekt eide i 2012 om lag 25 prosent av den totale formuesverdien til aksjer og andre verdipapirer blant privathusholdningene. Mange av disse er trolig næringsdrivende med underskudd og dermed lave registrerte husholdningsinntekter.

Tabell 6.4 .Husholdningenes formue etter inntekt. 2012. Prosent

Formue fordelt etter inntekt. 2012	I alt	Desiler - inntekt etter skatt per forbruksenhet (EU)										Øverste 5 prosent	Øverste 1 prosent	Øverste 0,1 prosent
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
Beregnet realkapital	100	3,0	4,3	6,1	7,8	9,0	10,2	11,3	12,7	14,8	20,8	12,0	3,2	0,5
Herav:														
Beregnet markedsverdi primærbolig	100	2,8	4,6	6,5	8,2	9,5	10,7	11,7	12,9	14,5	18,6	10,3	2,4	0,3
Beregnet markedsverdi sekundærbolig	100	4,0	3,3	4,3	5,4	6,4	7,7	9,0	11,7	16,0	32,3	20,8	6,7	1,1
Bruttofinanskapital i alt	100	12,8	3,5	4,4	5,2	5,8	6,4	7,2	8,6	11,5	34,7	26,6	14,6	5,6
Herav:														
Bankinnskudd i innenlandske banker	100	3,9	5,4	6,9	7,9	8,6	9,2	10,0	11,3	13,6	23,2	14,7	5,4	1,2
Andeler i aksje-, obligasjons- og pengemarkedsfond	100	4,7	3,2	4,4	5,5	6,6	7,7	9,2	11,3	15,0	32,5	21,8	8,6	2,0
Aksjer og andre verdipapirer	100	25,2	1,4	1,7	2,0	2,4	2,9	3,6	4,8	8,2	47,9	41,0	26,4	11,3
Beregnet bruttoformue	100	5,6	4,1	5,7	7,1	8,2	9,2	10,2	11,6	13,9	24,4	15,8	6,2	1,8
Sum gjeld	100	2,7	3,1	4,8	6,8	8,6	10,3	11,8	13,5	15,8	22,5	13,1	3,6	0,7
Beregnet nettoformue	100	7,1	4,6	6,1	7,2	8,0	8,6	9,4	10,6	12,8	25,5	17,3	7,6	2,4
Antall husholdninger	2 245 460	224 550	224 542	224 551	224 541	224 547	224 545	224 546	224 546	224 546	224 546	112 273	22 455	2 245

Kilde: Statistisk sentralbyrå.